

פרופ' אליאב שוחטמן

שלטון יהודי אינו יכול להיות "רודף"

ראשי פרקים

- א. דין רודף בהעדר סנהדרין
- ב. דין רודף אינו חל על עבירות שאינן שפיכות דמים וגילוי עריות
- ג. מעולם לא נידון שלטון כ"רודף"
- ד. אפשרותו של שלטון לנהל מלחמת רשות
- ה. שלטון שאינו פועל כדין תורה
- ו. האיום מצד השלטון אינו מיידי
- ז. כשהשלטון פועל, לדעתו, להצלת נפשות
- ח. יחיד מול שלטון
- ט. פעולת הצלה מיד רודף שלא תועיל
- י. סיכום ומסקנה

בפרשת רצח ראש הממשלה המנוח, יצחק רבין, נשמעו טענות כאילו ברקע המעשה עמדה פסיקה של רבנים, אשר הורו, כי לראש הממשלה "דין רודף", ועל כן מותר להורגו. נושא זה עלה הן בפני בית המשפט שדן את רוצחו של ראש הממשלה, והן בפני ועדת החקירה הממלכתית שהוקמה כדי לחקור בפרשת הרצח.

א. דין רודף בהעדר סנהדרין

בעוד שוועדת החקירה הממלכתית לא מצאה לנכון להתייחס בדו"ח שפירסמה לסוגיית "דין רודף", ראה בית המשפט המחוזי לנכון להתייחס לכך. בית המשפט קבע, בין היתר, כי אין תחולה ל"דין רודף" בענייננו, והטעם לכך הוא, שאין היום סנהדרין, וכי קיימים במדינה הליכים דמוקרטיים להחלפת השלטון. האמנם אילו היתה היום סנהדרין, היה מקום לפסוק דין רודף על ראש הממשלה?

ראשית, יש לקבוע שקיומה של סנהדרין בימינו או אי-קיומה אינה רלוונטית לחלוטין לתחולת דין רודף. יסודו של דין רודף הוא בכלל "הבא להרג" - השכם להרגו". דין זה חל בכל מקום שחיוו של אדם נתונים בסכנה - הרודף אחר חברו להורגו; הבא במחותרת (שמות כב, א; סנהדרין עב, א; רמב"ם, הל' גנבה ט, ט); אדם ההולך להלשין על חברו בפני השלטון הנכרי ובכך מסכן את חייו.¹ יש דעה, שגם ההיתר להרוג במלחמה מבוסס על "דין רודף".² הצד השווה לכל אלה הוא, שבכולם מדובר במצב שבו נתונים

1. ראה ברכות נח, א (מעשה בר' שילא); שו"ת הרשב"א ח"ג, סי' שסז. עדויות להריגתם של מלשינים ניתן למצוא גם בספרות ההלכה של הדורות האחרונים, ראה לדוגמא מרגליות-הים לסנהדרין מו, א, אות ו. לא תמיד "דין רודף" משמעותו היא: היתר להרוג את הרודף. פעמים, משמעות הביטוי היא: היתר למוסרו לשלטונות (כדי למנוע את הסכנה הצפויה ממנו) - ראה, לדוגמא, שו"ת מנחת-יצחק ח"ח, סי' קמח.
2. ראה הרב אברהם צבי רבינוביץ, ישיקולים מוסריים בנושא המלחמה, בתוך: ערכים במבחן מלחמה - מוסר ומלחמה בראי היהדות (קובץ לזכרו של רם מזרחי), ירושלים תשמ"ח, עמ' 51-52, בעקבות שיירי הקרבן

חיינו של אדם בסכנה, ומותר להרוג את ה"רודף" כדי להינצל מן הסכנה. דין זה של הגנה עצמית נוהג בין אם יש סנהדרין ובין אם לאו. החובה והזכות להציל חלה בכל הזמנים על כל אדם הנוכח לדעת שצפויה סכנה לחייו שלו, או של זולתו.

במפורש כתב הרא"ש (שו"ת יז, א; וראה בית-יוסף חו"מ תכה, א): "גם כי בטלו ארבע מיתות בית דין מיום שגלו סנהדרין... אבל אלו... שמצילין אותן בנפשן, שאין נהרגין לשעבר, אלא שלהבא להציל את הנרדף ממות או מפגעים - אותם לא בטלו, דאין מיתתם תלויה בעדה ועדים, אלא בראיית כל אדם שרואה אותם, חייב להורגם, שנאמר: 'לא תעמוד על דם רעך'."

דין הריגתו של רודף אינו חלק מדיני ארבע מיתות בית דין, ואין הוא טעון בית דין כלל, באשר אין הוא עונש. גם בהעדר כוונה מצד הרודף, דבר הפוסט אותו מעונש, לא פקע ממנו "דין רודף".³ וכן כתב הרמב"ם ביחס למוסר (מלשין), שדינו כרודף: "מותר להרוג המוסר בכל מקום, ואפילו בזמן הזה שאין דנין דיני נפשות... מצוה להרוג, וכל הקודם להרוג זכה" (הל' חובל ומזיק ח, י).⁴

גם הטור ובעקבותיו השו"ע (חו"מ סי' תכה), למרות שהם מביאים רק הלכות הנוהגות בזמן הזה, הביאו את דינו של הרודף. וזו לשון הטור: "ועתה אין אנו דנין דיני נפשות... שצריכין בית דין של עשרים ושלושה... במה דברים אמורים? דיני נפשות שצריכין בית דין ועדים; אבל הנהרגין בלא בית דין - נידונין גם עתה, ואלו הם: הרודף אחר חבירו להורגו, שמצוה על כל הרואה אותו שרודף, שיהרגנו כדי להציל הנרדף."

החשוב לענייננו הוא, שאם צפויה סכנה אמיתית מאדם, וההלכה מגדירה אותו כ"רודף", כי אז אין כל רלבנטיות לשאלה: האם יש או אין סנהדרין? הרשות לאדם פרטי להגן על חייו או על חיי זולתו, מוכרת גם בחוק הפלילי של מדינת ישראל - סעיף 34-י"א של חוק העונשין, תשל"ז-1977, אשר מכוחו זוכו לא פעם נאשמים שהואשמו בהריגה, והוברר כי פעלו כחוק להגנת חייהם או חיי זולתם.⁵

גם העובדה שקיימים במדינה הליכים דמוקרטיים המאפשרים להחליף את השלטון, אינה רלוונטית, לעניות דעתי. "דין רודף" אינו עונש על מעשה שעשה העבריין בעבר, כי אם זכות הגנה עצמית כנגד סכנה מיידית הנשקפת **בהווה**. אם מדובר אפוא בסכנה מיידית **עכשווית**, כי אז מה משמעות יש לעובדה שניתן להחליף את השלטון, הרי הצורך להתגונן מפני הסכנה הוא **מיידית**!

לירושלמי סוטה פ"ח ה"י. וראה הרב ש' ישראל, עמוד הימיני, ירושלים תשכ"ו, סי' טז, פרק ג, עמ' קפא-קפד, לעניין ההיתר לפגוע באוכלוסייה אזרחית המסייעת לארגוני מרצחים.

3. ראה שו"ת מנחת-יצחק ח"ח סי' קמח, ד"ה והנה הטעם; שבט-מיהודה, להרא"י אונטרמן, ח"א עמ' צה. לפיכך, גם חפץ או בעל-חיים המהווים סכנה לבריות הרי הם בגדר של "רודף", אע"פ שהמושג "כוונה" לא שייך בהם - ראה רמב"ם, הל' חובל ומזיק ח, טו; שו"ע חו"מ שפד; שו"ת הרמ"א סי' צח, ג ד"ה זה אינו. דיון מפורט בשאלת הכוונה הפלילית בהקשר של "דין רודף", ראה אצל הרב יששכר דב פרימר, בירור כונת רודף, אור המזרח, כרך לב (תשמ"ד), עמ' 310 ואילך.

4. הריגת מלשין מותרת גם כשהוא מאיים למסור **ממון** חבירו, ולא רק כשהוא מאיים על גופו, שכן מסירת הממון היתה אף היא בגדר סכנת נפשות - ראה ב"ק קיז, א; שו"ת הרא"ש יז, א.

5. ראה לדוגמא ע"פ 2125/94 מירי כהן נ' מדינת ישראל (לא פורסם). דינים עליון, כרך לה, 731; ע"פ 5746/93 דהאש ואחידה (לא פורסם), דינים עליון, כרך לד, 562; ע"פ 298/88 עודד טויטו נ' מדינת ישראל, פ"ד (מד1), 151; ת"פ 62/94 (ב"ש) מדינת ישראל נ' עטייה אלאטרש (לא פורסם), דינים מחוזי, כרך (כו), 979.

ב. דין רודף אינו חל על עבירות שאינן שפיכות דמים וגלוי עריות

האמת היא, ש"דין רודף" אינו חל, ולא היה עשוי לחול, על ראש הממשלה המנוח, אבל לא מנימוקיו של בית המשפט המחוזי. ראשית, דין רודף במפורש אינו חל על עבירות שאין בהם סיכון נפש או גילוי עריות, וכמפורש במשנה (בבבלי סנהד' עג,א): "אבל הרודף אחר בהמה והמחלל את השבת ועובד עבודת כוכבים אין מצילים אותו בנפשו". אדם המאיים לעבור עבירה, אין צפויה ממנו סכנה לזולתו, ולכן זכות ההגנה העצמית - המכונה "דין רודף" - אינה אמורה בו. אדם כזה אינו נדון אלא בבית דין, ובעדים והתראה, ככל עבריין. למתנקש עצמו לא נשקפה כל סכנה אישית מצידו של רה"מ המנוח, ורה"מ לא זמם להרוג איש.

הסכנה האפשרית היתה זו שנשקפה, לדעת המתנקש, לאחיותו של עם ישראל בארצו, כתוצאה מן המדיניות שאותה הוביל רה"מ. מדיניות זו היה בה אמנם, לכאורה, עבירה דתית,⁶ אבל בכך לא היה כדי לעשותו "רודף".

ג. מעולם לא נידון שלטון כ"רודף"

המדיניות שבעטיה נטען כי לרה"מ המנוח "דין רודף" היתה מדיניות שננטה על-ידי שלטון יהודי נבחר. שלטון זה נחשב לחוקי לא רק מבחינת חוקיה של מדינת ישראל, אלא גם מבחינתה של ההלכה היהודית. על-פי ההלכה, כל שלטון המוסכם על ידי העם, מחזיק בידיו את כל הסמכויות שהיו בשעתו בידי מלך ישראל.⁷ האם ביחס לשלטון שנבחר על-ידי הציבור תיתכן תחולה של "דין רודף"?

בכל מקורות תנ"ל לא נאמר על מי ממלכי ישראל שדינו כ"רודף" בעטיה של מדיניותו, וגם לא מצאנו דיונים כלשהם בשאלה זו. גם אם נמצא במדרש (ויקרא רבה יט,ו) דברים על יהויקים שהיווה סיכון לציבור היהודי - אמנם לא מצד מדיניותו, כי אם מצד היותו מבוקש על-ידי מלך זר אשר ביקש את הסגרתו - הביסוס להיתר הסגרתו לא היה היותו של המלך בגדר של "רודף", אלא היותו מורד במלוכה. במדרש זה מסופר על נבוכדנצר שבא להחרیب את ירושלים:

ירדה סנהדרי גדולה לקראתו. אמרו לו: הגיע זמנו של בית זה לחרב? אמר להם: לאו, אלא יהויקים מרד בי, תנוהו לי ואלך. באו אצלו ואמרו לו ליהויקים: נבוכדנצר בעי לך. אמר להן: כך עושין, דוחין נפש מפני נפש? דוחין נפשי ומקים נפשיכון? כתיב (דברים כג,טז) 'לא תסגיר עבד אל אדניו!' אמרו לו: לא כך עשתה זקנתך לשבע בן בכרי? כיון שלא שמע להם, עמדו ונטלוהו ושלשלוהו לו.

ההיתר ההלכתי להסגרתו של יהויקים לא התבסס על כך שדינו כרודף, אלא על כך שדינו כמורד במלוכה,⁸ שהרי הסגרתו של שבע בן בכרי לא היתה משום היותו רודף, אלא משום היותו מורד במלוכה,⁹ ולכך משווים את דינו של המלך יהויקים.¹⁰

6. ראה הדברים שכתבתי בנדון זה בחיבורי: "ויעמידה ליעקב לחק", מהדורה שנייה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 16 ואילך.

7. ראה שו"ת חתם-סופר או"ח סי' רח; משפט-כהן סי' קמד, טו; צ"ץ-אליעזר ח"י סי' א,יד; הרב שלמה גורן, מעמד השלטון בישראל לפי ההלכה, בתוך: תורת המדינה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 17-28.

8. ומכאן, שגם מרידה במלך נכרי דינה כמרידה במלוכה, וראה שו"ת חתם-סופר או"ח סי' רח; מאירי בבית-הבחינה לסנהדרין מט,א, מהדורת ר"י רלב"ג (ירושלים תשל"ד) עמ' קס הערה 157; י"ד בליק, בעניין הסגרת יחיד מתוך קבוצה, תחומין ג עמ' 284. מסתבר שהיסוד לכך הוא בכלל "דינא דמלכותא דינא".

עצם העובדה שבשום מקום בספרות חז"ל לא הוגדר מלך כ"רודף" בשל מדיניותו, וזאת על אף הביקורות החריפות שהיו לחז"ל על מלכי ישראל, על שחטאו והחטיאו את הרבים - דברים שגרמו לאסונות לכלל ישראל¹¹ - יש בה כדי ללמד על כך, שמושג "רודף" אינו שייך בשלטון יהודי. אין צריך לומר, כי עצם העובדה שמלך עושה את הרע בעיני ה', היא כשלעצמה אינה עילה להיתר הרגתו על-ידי היחיד; מכל מקום, לרעיון כזה אין סמך כלשהו, לא במקרא ולא בספרות חז"ל.

ד. אפשרותו של שלטון לנהל מלחמת רשות

מלבד הוכחה זו, שהיא על דרך השלילה, הדברים מוכיחים שמדיניות הננקטת על-ידי שלטון חוקי - גם אם זו מדיניות מסוכנת - אין בה כדי להכניס את השלטון לגדר של "רודף". הלא אחת הסמכויות שבידי מלך ישראל - וממילא בידי כל שלטון המוסכם על-ידי העם - היא, להוציא למלחמת רשות (רמב"ם, הל' מלכים ה, א) - מלחמה, שמטבע הדברים, עלולים ליפול בה קרבנות. אכן, יציאה למלחמת רשות טעונה אישור מטעם בית הדין הגדול שבירושלים (רמב"ם, שם ה"ב), אבל עצם העובדה שעלולים ליפול קרבנות אינה, כשלעצמה, עילה לשלילתה של מלחמת רשות. בתלמוד אף מובא מאמרו של שמואל, שאפילו נהרגו שישית, לא תענש המלכות בשל כך.¹²

וראה ש' שילה, דינא דמלכותא דינא (ירושלים תשל"ה) עמ' 270 ואילך. והשווה: שבט-מיהודה (הערה 3 לעיל), עמ' צח-ק.

9. ראה ירושלמי תרומות סוף פרק ח; רש"י לסנהדרין עב, סד"ה יצא ראשו; ט"ז י"ד קנז, ב"ח י"ד ס"י קנז, ד"ה תנן בפ"ח דתרומות. וראה א' אנקר, הכרח וצורך בדיני עונשין (רמת-גן תשל"ז) עמ' 203 ואילך.
10. ראה תורת-המלך, להרב גרשון אריאלי, על הרמב"ם הל' מלכים ג, (ירושלים תשמ"ד) עמ' קא. אכן, מורד במלכות, שהמלכות מבקשת את הסגרתו, יש לו גם דין רודף, ראה שו"ת אגרות-משה י"ד ח"ב, ס"י ס.ג. והשווה Chaim Povarsky, The Law of Pursuer and the Assassination of Prime Minister Rabin, דיני ישראל, כרך 18 (תשנ"ה-תשנ"ו), עמ' 37, המפרש פרשה זו על יסוד דין רודף, ומסיק מכאן, וממקורות אחרים, כי "דין רודף" מתייחס גם למנהיג יהודי המסכן חיים של יהודים על ידי מדיניותו הלא-נכונה והמסוכנת. לענ"ד, גם אם יש לפרש את היתר הסגרתו של יהויקים לנבוכדנצר על יסוד "דין רודף", לא **מדיניותו** של יהויקים עשתה אותו ל"רודף", כי אם העובדה שהסגרתו התבקשה על-ידי השלטון הזה, והסכנה שאם לא יוסגר - עלול הדבר לפגוע ביהודים. וראה בגי' 852/86, 869 אלוני נ' שר המשפטים, פ"ד מא(2), עמ' 82. גם הראיה שמבקש חיים פוברסקי למצוא בהסגרתו של שמשון לפלישתים על-יד אנשי יהודה (ראה מלבי"ם לשופטים טו, יא) צריכה עיון, שהרי אין כל הוכחה לכך שאנשי יהודה נהגו כדן, ועצם העובדה **שהם** חשבו את שמשון ל"רודף" בשל מדיניותו כלפי פלישתים, אין בה כל הוכחה שאכן היה לו "דין רודף". על כך, שלא כל המסופר במקרא על מלכי ישראל, ועל אחרים, מלמד בהכרח כי נהגו כדן, ראה שו"ת חתם-סופר א"ח סי' רח ד"ה ומ"ש שם; הרב יעקב אריאל, ההיבטים ההלכתיים של בעיית הנסיגה משטחי א"י, מורשה, גליון ט (חורף תשל"ה) עמ' 42.

11. ראה, למשל, שבת נו, ב: "אלמלי לא קיבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא גליתו מארצנו... בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שירתון ועליו נבנה כרך גדול של רומי... אותו יום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בדן, נבנה צריף אחד וזהו איטליאה של יון". ורוצה לומר, שפעולותיהם של המלכים גרמו את תחילת החורבן והגלות. וראה חידושי הלכות ואגדות מהרש"א, שם, ולסנהדרין כא, ב ד"ה בשעה שנשא.

12. שבעות לה, ב: "מלכותא דקטלא חד משיאא בעלמא - לא מיענשא". לכאורה, לא דיבר שמואל אלא במלכות סתם, ולא במלכות ישראל, אבל התוספות (ד"ה דקטלא) פירשו זאת כמתייחס למלך ישראל, שבידו להוציא למלחמת רשות. מכל מקום, לדעתי, אין דבריו של שמואל הלכה (לעניין השיעור של שישית האמור בדבריו). וראה מה שכתבתי בעניין זה במאמרי: "פיקוח נפש קודם לכל", מימד, גליון 14 (תשרי תשנ"ט) עמ' 26-29.

הסמכתו של השלטון לצאת למלחמת רשות, מוכיחה שלא חל בו "דין רודף". שהרי אין איום גדול יותר על החיים מחרב המלחמה, ושלטון המחליט על יציאה למלחמת רשות, מהווה בעליל איום ממשי על חיי כל החיילים הנתונים לפקודתו, ומכל מקום הוא רשאי לעשות כן, וחובה על הכל לקבל את מרותו. על סמכותו של השלטון בהקשר זה, כתב הראי"ה קוק (משפט-כהן סי' קמג, עמ' שטו-שטז):

עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד"וחי בהם", שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה? אלא, דמלחמה והלכות ציבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה...

והנצי"ב כתב בפירוש הפסוק האוסר שפיכות דמים (בראשית ט, ה):

פירש הקב"ה: אימתי האדם עונש - בשעה שראוי לנהוג באחווה, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם... ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה.

ובימינו, כתב הראי"ה וולדינברג (ציץ-אליעזר ח"י"ג סי' ק ד"ה למדנו מזה):

למדנו מזה [=מן הגמרא בשבועות הנ"ל] שהמלכות או הכח השולט בעם ואחראי לבטחונו, רשאי להכניס עם רב לסכנת מלחמה, ואפילו במלחמת הרשות, שהיא, כפי שמגדירה הרמב"ם בפ"ה ממלכים ה"א: המלחמה שנלחם המלך עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

בזמננו, שהשלטון נבחר על-ידי העם בבחירות דמוקרטיות, הרי שבעצם הבחירה מקבל הציבור על עצמו את סמכות השלטון לפעול בכל הקשור למלחמת רשות - תחום שהוא מסמכויותיו המובהקות של כל שלטון שהוא - ומותר לציבור להסתכן גם במלחמת רשות.¹³

לא יתכן איפוא, כי שלטון, אשר מעצם הגדרתו ככזה נובעת ההנחה כי הוא מוסמך להכניס את האזרחים למצב של סכנה, ייחשב ל"רודף" כשצפויה ממנו סכנה לאזרחים, שהרי כל הפועל ברשות - אין עליו דיני רודף,¹⁴ והרי זו סתירה מיניה וביה.¹⁵

13. שו"ת מנחת-שלמה (להרש"ו אורבך) סי' ז אות ב ד"ה והנה בשו"ע. מאחר שעצם היציאה למלחמה היא חוקית, מותר גם ליחיד לסכן עצמו להצלת חברו, ראה שו"ת ציץ-אליעזר ח"י"ב סי' נז, המביא גם מדבריו של שו"ת אמרי-אש יו"ד סי' נב, שהיוצא למלחמה מדעת עצמו אין דינו כמאבד עצמו לדעת, "דאם כן היה מלחמת רשות כמוסר עצמו לסכנה ועובר על יונשמתם", ולא היה אדונינו דוד המלך ע"ה מרבה במלחמות הרשות וכו', הרי דמותר לחוס מלחמת הרשות. ראה גם שו"ת ציץ-אליעזר ח"י"ג סי' ק.

14. ראה הרב שאול ישראלי, עמוד-הימיני, פרק טו (ירושלים תשנ"ב) עמ' קסג ד"ה והנראה.

15. ראה גם שו"ת בני-בנים (להרב יהודה הרצל הנקין) ח"ג סי' לג (ירושלים תשנ"ח) עמ' קיב. כן ראה הרב יעקב אריאל, האם ראש הממשלה "רודף"? "הצופה", מיום כג שבט תשנ"ד, המדגיש את העובדה, שרה"מ מייצג ציבור לא קטן התומך במהלכו, והוא פועל בשליחתו החוקית של הציבור. לדבריו, אם יוגדר רה"מ כ"רודף", התוצאה היא שגם כל מי שתומך בו ייחשב כ"רודף". בעניין זה כתב הרב שלמה אבינר, ראש הממשלה (ירושלים תשנ"ו) עמ' 49, כי "לא מצאנו שיש דין רודף על ציבור שלם, שאם כן כל מי שנמצא בעמדת מיעוט, יהרג את כל השאר שחולקים עליו...". אי-קבלתה של גישה זו, פירושה המעשי הוא: מתן לגיטימציה למלחמת אחים, "ואף שהתורה התירה מלחמה - היינו אומה אחת על חבירו... אבל לא ישראל שבת אחד על שבת אחר", כלשונו של שו"ת אבני-נזר יו"ד סי' שיב אות יח. צא וראה אלו אסונות הביא עם ישראל על עצמו במלחמותיו הפנימיות, והדברים ידועים. וראה הרב א' אבינר, אהבה מול שנאה, בתוך

ה. שלטון שאינו פועל כדין תורה

אכן, לכאורה, יש מקום לומר, כי רק כאשר השלטון פועל כחוק מבחינת דין תורה, בסמכותו לסכן את חיי האזרחים, אבל כאשר הוא פועל שלא כחוק מבחינת דין תורה, אין הוא מוסמך לסכן את חיי האזרחים, ואם הוא מסכן את חייהם - חל עליו "דין רודף". אולם ראוייה סברה זו להידחות. העובדה בלבד, שהשלטון פועל שלא במסגרת סמכותו שעל-פי דין תורה, ואף בניגוד לדין תורה,¹⁶ אין בה כדי לעשותו ל"רודף".¹⁷

ו. האיום מצד השלטון אינו מייד

הסכנה שבה מדובר אינה נובעת מאיום ישיר ומייד מצד השלטון על חייו של אדם או על חייהם של אנשים.¹⁸ הסכנה שבה מדובר נובעת מן המדיניות הננקטת על-ידי

הקובץ: "למען אחי ורעי..." (הוצ' מינהל החינוך הדתי של משרד החינוך והתרבות, ירושלים תשנ"ו) עמ' 193, בשם הנצי"ב.

16. מניח אני לצורך הדיון, כי מדיניות שמטרתה לעקור את אחיזתו של עם ישראל מארצו היא שלא במסגרת סמכותו של מלך ישראל על-פי דין תורה, בהיותה עומדת בניגוד לאיסורי תורה, וגם מלך ישראל אין בידו לעקור איסורים מן התורה; ראה מה שדנתי בספרי: "ויעמידה לעקב לחק" (מהדורה שנייה, ירושלים תשנ"ה), עמ' 16 ואילך ועמ' 76 ואילך.

17. אין צריך לומר, כי עצם העובדה שהשלטון פועל בניגוד לדין תורה, אין בה כדי לשלול ממנו את הלגיטימיות שלו כשלטון חוקי. כבר העליתי במקום אחר, כי לכאורה, מי שהציבור בחר בו לתפקיד ציבורי, והוא אינו ראוי לתפקידו מן הטעמים הפוסלים בדין, אין לערער על בחירתו, שכן הציבור ראוי לבחור לעצמו את מנהיגיו, גם אם אין הם ממלאים את הדרישות הקיימות בהלכה. ראה מאמרי: הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל, שנתון המשפט העברי, כרך טו-טז (תש"ן-תשנ"א), עמ' 466-469. הדברים אמורים גם במלך ישראל וממילא בשלטון כלשהו הנחבר על-ידי העם, ראה שם, עמ' 440. נוסף על המובא שם ראה גם שו"ת ציץ-אליעזר ח"ז סי' מח פרק יב (ירושלים תשכ"ג) עמ' רכה-רכו. אין זה שולל, כמובן, את הזכות, ואת החובה, להיאבק למען החלפתו של שלטון כזה, אבל זאת - רק בדרכים החוקיות. על הדרישות ההלכתיות, לכתחילה, ביחס לסגולות שצריכות להימצא בנבחר ציבור ובשלטון היהודי בכלל, ראה הרב א"י וולדינברג, הלכות-מדינה ח"ג (ירושלים תשט"ו) עמ' א-כד, סג-עו, קכא-קכב.

18. דומה, לכאורה, שאם מדובר בשלטון, או באיש מאישי השלטון, היוזם פעולות רצח, ללא כל קשר עם סמכויותיו השלטוניות שעל-פי החוק, לא יהיה דינו שונה מדין אדם פרטי המבקש לבצע רצח, וזאת מכח עקרון שלטון החוק - עקרון החל על הכל, ושכולם כפופים לו בשווה - וזכות ההגנה העצמית הקיימת ביחס לכל רוצח, תחול גם כלפיו. לרעיון זה אפשר למצוא בסיס בפירושי המקרא של הרד"ק והרלב"ג בקשר לנסיגותיו של שאול להרוג את דוד שלא כדין. לפי שיטתם, לשאול היה דין רודף, ועל-כן יכול היה דוד להורגו (ראה רד"ק לשמו"א כד יא; רלב"ג, שם, ה). לעני"ד, רק משום שהיה איום ישיר על חייו של דוד שלא כדין, וללא כל יסוד חוקי, נחשב שאול ל"רודף" (ומכל מקום דוד לא ניצל את זכותו להרוג את שאול, לאחר שהיה בידו להימלט ולהציל את עצמו. וראה הרב ש' אבינר, ראש הממשלה, בית-אל תשנ"ו, עמ' 131: "חיפשנו בכל התנ"ך ולא מצאנו שדוד אמר ביטוי חריף נגד שאול המלך, אע"פ שהיה נרדף כל חייו על ידיו על לא עוול בכפו, ובדואי שלא עלה על ידו [צ"ל]: לפגוע בו..."). וראה מה שכתב בקשר לפרישת שאול הדוד, חיים פוברסקי, שם (הערה 10 לעיל), עמ' 35. גם הכלל "דינא דמלכותא דינא" אינו אמור אלא במלך אשר "במשפט יעמיד ארץ", ולא כשהוא "רצחן וחמסן בעלמא", ראה שו"ת חתם-סופר או"ח סי' רח ד"ה היוצא מדברינו. זכות ההגנה העצמית כנגד איש השלטון הפועל בניגוד לחוק ומאיים על חיי הזולת, קיימת לעני"ד גם על-פי המשפט הנהוג במדינה. הן לא יעלה על הדעת, שאדם המאיים על ידי איש השלטון המכוון אליו את נשקו ומבקש להורגו, יהיה מנוע מלהשתמש בזכות ההגנה העצמית המוקנית לו בחוק, רק משום שהמאיים על חייו הוא איש השלטון. במאמרי: "לדבר על רצח פוליטי" (ש"מערב" 3.11.1996), מצדיק פרופ' חיים גזן רצח פוליטי של מדינאי המבקש להפעיל מחנות השמדה, כשאין דרך אחרת למנוע את המשך מימוש המדיניות הנפשעת הזו. פרופ' גזן מביא שם את דבריהם של מבקריו והוא מתדיין עימם. לעני"ד, הריגתו של מדינאי כזה אינה "רצח פוליטי" שיש להצדיקו, זוהי דוגמא מובהקת לשימוש מוצדק בזכות ההגנה העצמית המוקנית בחוק למי שחש שחיי, או חיי זולתו, בסכנה. בעבר, העניק החוק את הגנת "הצורך" רק למי שהפעיל כוח להצלת זולתו "שהגנתו עליו", אבל כיום החובה של "לא תעמוד על דם רעך"

השלטון, והיא מתייחסת לאבדן אחיזתו של העם היהודי בארץ-ישראל. כפי שכבר ראינו לעיל, דין "רודף" אינו אמור אלא במי שמאיים על חייו של הזולת, ולפיכך - גם אם היה מקום להחיל על שלטון "דין רודף" כשאין הוא פועל במסגרת סמכותו שעל-פי דין תורה, נחוץ על כל פנים שיהיה זה איום ישיר ומיידי על החיים, ולא זה המקרה שלפנינו.

אכן, בהחלט ייתכן, שכתוצאה מאבדן אחיזתו של עם ישראל בחלקים מארצו, יועמדו חייהם של יהודים בסכנה, אבל אין בתוצאה אפשרית זו כדי לעשות את השלטון ל"רודף", שהרי מדובר כאן בהערכות עתידיות. אם נאמר, שעל יסוד הערכות כאלה ניתן לראות את השלטון כ"רודף", אפשר יהיה להגדיר שלטון כ"רודף" לא רק בשל מדיניותו בנושא ארץ-ישראל, אלא גם בשל מדיניותו בעניינים אחרים. נניח, למשל, שהממשלה תחליט לקצץ באופן חריף בתקציב הבטחון, ויקומו מומחי ביטחון אשר יטענו שכתוצאה מכך תיחלש המדינה ולפי הערכתם הדבר יוביל למלחמה אשר תגבה קורבנות רבים. או נניח שהממשלה תחליט לאשר מתן רשיונות נהיגה לנערים בני 16 ומעלה, ולפי חוות דעתם של מומחים דבר זה יוביל לעלייה משמעותית במספר ההרוגים בתאונות דרכים. האם על יסוד הערכות באשר למה שצפוי כתוצאה ממדיניות הממשלה ניתן להגדיר את השלטון כ"רודף"? דומה, שלא ימצא בר-דעת אחד שיעלה על דעתו דבר נפסד כזה. הגדרת שלטון כ"רודף",¹⁹ והתרת דמו, בשל המדיניות שבה הוא נוקט, פירושה אנרכיה מוחלטת ומלחמת הכל בכל - מה שיביא לא להצלת נפשות כי אם לאבדן נפשות, ואין איפוא כל יסוד להחלתו של "דין רודף" בכגון הא.

ז. כשהשלטון פועל, לדעתו, להצלת נפשות

זאת ועוד: התפישה, שלפיה מדיניות ממשלה המכוונת למסירת שטחי א"י לזרים עומדת בניגוד לדין תורה, שנויה במחלוקת. כנגד תפיסה זו, יש כידוע תפיסה הגורסת כי משום פיקוח-נפש הדבר מותר.²⁰ לפי תפיסה זו, אין איפוא כל דופי במדיניות כזו של הממשלה, כשהיא תומכת יתדותיה בנימוקים של פיקוח-נפש. דומה אמנם, שאין זו הגישה ההלכתית המקובלת על רוב הרבנים ופוסקי ההלכה שבדורנו,²¹ ברם, כלום אין בידי הממשלה לסמוך עצמה, מן הבחינה ההלכתית, על שיטה זו דווקא? האם ממשלה הנוקטת מדיניות שיש לה על מה לסמוך מבחינה הלכתית - גם אם לשיטת החולקים זוהי "טעות בדבר משנה" - הופכת ל"רודף"?²²

פרושה לפי החוק על הכל. ראה א' אנקר ור' קנאי, הגנה עצמית וצורך לאחר תיקון מספר 37 לחוק העונשין, פלילים ג (תשנ"ג), עמ' 7. מובן מאילו, שתנאי מוקדם לשימוש בזכות ההגנה העצמית על-פי סעיף 37 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, הוא, שיתמלאו כל הדרישות החוקיות המצדיקות זאת, ראה שם, עמ' 7 ואילך. ראה גם - במיוחד לתנאי הסבירות - חיים ה' כחן, המשפט (מהדורה שנייה, ירושלים תשנ"ז) עמ' 680-683.

19. גם לגבי מוסר (מלשין), שדינו כרודף, ומותר להורגו להגנה עצמית, כשאין ודאות שישכן אחרים אין היתר להורגו, ראה הרב ח"ד הלוי, דין "הבא להרגן השכם להרגו" בחיינו הצבירים, תחומין א עמ' 346. ושם ציין לתשובות הרא"ש ז"א, "שהתיר אף הוא להמית מוסר ומלשין, רק אם הוחזק בכך שלוש פעמים, כלומר שהיזק ברור. ומכאן שללא כל נסיבות המוכיחות שבא להרגו, אין כל היתר להרגו".

20. הרב עובדיה יוסף, מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש, תחומין י' עמ' 34-47.

21. שאלה גדולה היא, אם מסירת שטחי א"י לשלטון זר תמנע שפיכות דמים; או תגרום חלילה לשפיכות דמים גדולה יותר, ומטעם זה השיקול של פיקוח נפש דווקא מחייב שלא למסור את שטחי א"י לשלטון זר. ראה מה שכתבתי בנדון זה בספרי "ויעמידה ליעקב לחק", עמ' 36 ואילך. וראה הערות למאמרו של הרב ב"צ קריגר, היש לקיים הסכם שלום הסותר את התורה? תחומין טו עמ' 39-40.

22. ראה שו"ת בני-בנים ח"ג סי' לג ד"ה לכן לענייננו, שאם הממשלה מוסרת שטחים מא"י לנכרים שלא כדין על-פי שיטת הרמב"ן, אבל רבים מן הפוסקים חולקים על הרמב"ן, רשאית הממשלה לומר: קים לן כאותם פוסקים, "וכיון שיש בזה מחלוקת, אי אפשר להרשיעה". ויש להוסיף, כי בוודאי שאין לה, בנסיבות כאלה, דין "רודף".

ח. יחיד מול שלטון

גם אם סבור מאן שהוא כי מדובר בסכנה וודאית לציבור בעתיד כתוצאה ממדיניות הממשלה, מכל מקום אין בכך כדי להפוך את השלטון ל"רודף" ולהתיר את דמו, באשר אין ליחיד כל סמכות בעניין זה.²³ הנשוא של בטחון המדינה ואזרחיה אינו מסור בידי היחיד אלא בידי הרשויות המופקדות על כך: הצבא, המשטרה ויתר זרועות הבטחון, ורק הן רשאיות להחליט על דרכי הטיפול בסכנות כאלה ואחרות הנשקפות לכלל הציבור.²⁴

קרוב בעיניי לדמות עניין זה למה שכתב החתם-סופר (חו"מ סי' קצו ד"ה ג') ביחס לכפייה על קיום מצוות. במישור העקרוני - כתב החתם-סופר - מוטל על כל ישראל לדאוג לקיום התורה והמצוות, וזאת מכוח הכלל "כל ישראל ערביין זה בזה" (שבועות לט, א), אולם, אע"פ שדבר זה מוטל על כל ישראל, מכל מקום "בית דין שליחותיהו דכל ישראל עבדי, שנתמנו שלוחא דישראל, ועל ידי זה נפטרו כל אחד ואחד מלהשגיח". כלומר, קיומה של רשות מוסמכת המופקדת על נושא האכיפה - הלא היא בית הדין - פוטר כל אחד ואחד מקיום חובתו הדתית הזו, באשר זו תכלית הפקדתה של הסמכות בידי רשות ציבורית - למנוע מצב שבו כל אחד ואחד יוכל להשתמש בכוח כדי לאכוף את הדין על זולתו. לענין, נכון לומר כן גם לענין הנושא הבטחוני. במישור העקרוני, רובצת החובה לדאוג לבטחון הציבור על כל יחיד ויחיד. ואולם, קיומן של רשויות מוסמכות המופקדות על בטחון המדינה ואזרחיה - הלא הן צה"ל, משטרת ישראל ויתר זרועות הבטחון - פוטר כל אחד ואחד מקיום חובה זו. משמעותו של "פטרור" זה היא, למעשה, איסור לעשות דברים המצויים בסמכותן של הרשויות המוסמכות. ממילא, אין בידי היחיד לנקוט בפעולות שמטרתן לסכל סכנות עתידיות לציבור, באשר נושא זה הוא בסמכותן הבלעדית של הרשויות המוסמכות.

ט. פעולת הצלה מיד רודף שלא תועיל

נימוק נוסף לענין, לאי-תחולת "דין רודף" ביחס למדיניות הננקטת על-ידי שלטון יהודי הוא, שמטרת הפעלתו של "דין רודף", דהיינו הריגת הרודף, היא הצלת הנרדף. ברם, כשמדובר בסכנה הנובעת ממדיניותו של איש השלטון, הרי גם אם איש זה ייהרג, לא יהא בכך כדי לסלק את הסכנה הנובעת ממדיניותו, שהרי מדיניות זו תימשך על ידי אנשי השלטון האחרים (כפי שבפועל קרה במקרה הנדון), ומה בצע אפוא בהריגה שלא תביא כל תועלת מבחינת סיכולה של הסכנה, בעוד ש"דין רודף" אינו אמור אלא ביחס למקרים שבהם הריגתו של הרודף היא שתביא להצלת הנרדף?

23. על אדם המסכן את הציבור בדרכים כתוצאה מנהיגה מסוכנת, שיש לו "דין רודף" (ומותר למוסרו לשלטונות), כתב הרב י"י וייס בשו"ת מנחת-צחק ח"ח סוף סי' קמח: "בכל אלו הדינים, בין ברודף... ובין במוסר... ובין בעוסק בזיופים... דקודם שימסור אותו לערכאות צריכים התראה, כן בנדון דידן אין לעשות מעשה בלא התראת בית דין, ובכן יש להעסקנים במצוה זו של הצלת נפשות לבוא לפני בית דין ולהציע הצעתם לפניו...". כלומר, אין לעשות מעשה בקשר להצלת נפשות של הרבים, בלא להביא את העניין בפני בית דין להכרעתו. ראוי להביא בזה גם את דבריו של מהרש"ל ביס-של-שלמה לב"ק פ"ג סי' ט, ביחס לשימוש בכוח כדי להפריש מאיסורים - שאם יהיה הדבר מותר לכל אחד ואחד, "אם כן לא שבקת חיי כלל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה... והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין, או לאדם חשוב, שראוי להיות דבריו נשמעים".

24. וראה הרב שלמה אבינר, על הארץ לבטח (שו"ת אינתיפאדה), תשנ"ה, עמ' 13.

זאת ועוד: מעשה הרצח, לא זו בלבד שלא היה עשוי לשים קץ למדיניותו של ראש הממשלה; היה בו סיכון חמור לכל המפעל שעליו ביקש הרוצח להגן, והיה בו גם כדי לסכן חייהם של אנשים. כאשר יש אפשרות לסכנה, אסור לפגוע גם ברכוש הזולת,²⁵ וכל שכן שאסור לפגוע בנפשו.

י. סיכום ומסקנה

אכן, לענ"ד השימוש ב"דין רודף" בהקשר שלנו, לא נועד למעשה, להציל חייהם של אנשים, כי אם לשמש צידוק הלכתי למעשה רצח, כאמצעי לגיטימי במסגרתו של מאבק דתי ואידיאולוגי, ויש כאן איפוא סילוף גמור של המשמעות ההלכתית של "דין רודף". וכבר אמר הרב הראשי, הר"א שפירא, כי אינו מעלה בדעתו "שיש מי שפסק שמותר להרוג יהודי אחר מדין רודף בגלל מעשים הנובעים מחילוקי דעות או הבדלי השקפות של ארגונים ציבוריים. צעירים המתיימרים לפסוק הלכה לעצמם רואים דוגמה מאלו הפוערים פה כלפי הרבנים ומורי הוראה בישראל. אילו היו מתחנכים לשמוע לרבנים ולא ליטול עטרה לעצמם, לא היו מגיעים לאלימות מילולית, וכל שכן לאלימות פיסית... רצח המתועב אין קשר לערכי התורה. ניקתו היא רק ממעיינות חיצוניים ועכורים."²⁶

ממילא, אם אין תחולה ל"דין רודף" בענייננו, מכל הסיבות המנויות לעיל, הרי שאין מדובר כאן אלא בעבירה על "לא תרצח", שהוא מן האיסורים החמורים שבתורה, ונמנה עם שלושת האיסורים שהם ב"יהרג ואל יעבור". אין שום נימוק שיכול להתיר רציחה, אלא אם מדובר בנסיבות שבהן יש תחולה ל"דין רודף". ברם "לירודף" יש הגדרות הלכתיות ברורות, ואיננו רשאים להרחיבן על דעת עצמנו ולפי ראות עינינו.²⁷

רצח ראש הממשלה היה איפוא "מעשה זר רע ומר"²⁸ - זר למסורת ולמחשבה היהודית, ורע ומר מבחינת ההשלכות החברתיות הקשות שהוא חולל בחברה הישראלית - ואין שום דרך לתת לו בסיס הלכתי, כביכול, לא ב"דין רודף" ולא בשום דין אחר.

25. ראה שו"ת משפטי-הלוי, פרק יב (ירושלים תשנ"ח) עמ' רפ.

26. הדברים מובאים במאמרו של נדב שרגאי, אמנה של גבולות הפסיקה, "הארץ", 23.11.1995. ראה גם דברי הרב בקובץ "למען אחי ורעי..." (הערה 15 לעיל), עמ' 176. מסקנה זו, שלפיה אין, ולא יכולה היתה להיות תחולה של דין רודף על רה"מ, אין בה כדי להמעיט ממידת החומרה שבה יש להתייחס למהלכו המדיניים, ובזוודאי שאין הרצח "מצדיק את דרכו המדינית של הנרצח, ומותו לא יצוה לנו את הכניעה. אין רשות לאיש למסור חלקים מא"י לידי זרים, והרצח הפסול איננו מכשיר פסולים אחרים", כלשונו של הרב ד' שילה, הרצח וחשבון הנפש, בתוך הקובץ "למען אחי ורעי..." (הנ"ל), עמ' 191. אבל שאלה זו אינה מעניינת כאן.

27. הרב א' אבינר, אהבה מול שנאה, בתוך הקובץ: "למען אחי ורעי..." (הערה 15 לעיל), עמ' 193.

28. לשון שו"ת חוות-יאייר סי' קלח.